

УДК 94(477)(048)

о. Юрій Мицик

ВІЙСЬКОВІ ДІЇ НА ПОДІЛЛІ 1671 р. В ОПИСІ «ВІРШОВАНОЇ ХРОНІКИ»

Про анонімну Подільську Віршовану хроніку (1682 р.) [1] ми вже писали в попередньому випуску «Наукових записок НаУКМА», тому не будемо повторювати результатів наших розвідок [2]. Зазначимо тільки, що публікація завершує попередній цикл дослідження пам'ятки і на часі повне видання її тексту (планується випустити в Україні переклад українською, а в Польщі – текст польського оригіналу). Додамо також, що автор Віршованої хроніки (далі – ВХ) походив зі сполонізованої української шляхти, можливо, з Ярмолинців, був свідком і активним учасником військово-політичних подій на Поділлі 50-х – початку 70-х рр. XVII ст. Без сумніву, автор ВХ мав приділити особливу увагу падінню Кам'янець-Подільського у 1672 р., він обіцяв читачеві докладніше розповісти про це, досить ґрунтовно виклав перебіг підготовчих турецьких акцій і оборонно-мобілізаційних заходів військового командування Речі Посполитої та місцевої шляхти. Однак на найцікавішому місці ВХ оповідь обривається, а останні зі збережених аркушів дещо дефектні. Отже, ВХ не має ні початку, ні кінця, які було втрачено. А саме тут вмішувалися дані, що стосувалися і автора ВХ, і його твору.

Невідомий автор ВХ вороже ставився до національно-визвольного руху українського народу проти Речі Посполитої, але водночас високо цінував козацтво, коли воно виступало союзником коронного війська. І в наведеному фрагменті автор не приховував ненависті до українських повстанців, називав їх «казуками» (в українській мові цим словом позначають гадюку та шкідливих жуків), так само трактував і кримських татар, і ногайців («вовки» тощо). Із драконом він пов'язував турецького султана Мухамеда IV (панував у 1648–1687 рр.), якого іменує «бичем Божим», онуком Люцифера і нащадком Левіафана. Левіафан – це згадуване в Біблії (Йов, 40 : 20; Іс., 27:1) чудовисько, яке жило у воді і яке нерідко пов'язували з драконом. Як релігійна людина,

всі важливі сюжети свого твору автор завершував своєрідним рефреном: закликом до Бога помилувати грішників, живих і мертвих, невільників, гребців на турецьких галерах. Проте цей сюжет лишився тільки окресленим у поданому фрагменті (наприкінці арк. 163 зв.)

Улюблений прийом автора ВХ – обігрування імен і прізвищ. Зокрема це стосується прізвищ гетьманів Богдана Хмельницького («Хміль»), Петра Дорошенка («Доруш», натякаючи на дієслово «рушити, руйнувати»; останнього автор називав також «пугачем», «кудлачем»), кошового отамана Івана Сірка («Сірко» – одна з найпоширеніших собачих кличок). Усе це яскраво відображено і в описі подій на Правобережній Україні, переважно на Поділлі, у 1671 р. Тут йдеться про війну між українськими військами Петра Дорошенка та польськими військами під командуванням польного гетьмана коронного Яна Собеського (цю посаду він обіймав у 1666–1668 рр., потім був великим гетьманом коронним у 1668–1674 рр., королем Речі Посполитої в 1674–1696 рр.), та менш впливових польських командувачів, насамкінець гетьмана Правобережної України в 1669–1674 рр. Михайла Ханенка та його прибічників.

Анонімний автор під час написання ВХ мав напхавати багато писемних джерел, насамперед вистові листи польської шляхти, які тоді виконували функцію газет. У поданому фрагменті він спирався переважно на усні джерела, зокрема на власні спостереження та чутки, що поширювалися Поділлям, на свідчення очевидців. Використання джерел цієї категорії значно підвищує цінність ВХ, бо тут автор подавав чимало оригінальних і важливих відомостей. До них слід віднести передовсім звістки про знаменитого кошового отамана Івана Сірка, зокрема епізод про його конфлікт із полковником Лисицею; досить розлогу розповідь про бої за Тростянець, особливо про роль у ній сотника короля, про вилазку

козаків з Брацлава і раптовий напад ординців на Волинь і Поділля, взяття в полон місцевої шляхти, розгром ординців під Старокостянтиновим тощо. ВХ є також цінною літературною пам'яткою, адже автор уводить у розповідь власне літературні сюжети. Маємо на увазі опис невдалого сватання жовніра до старої діви. Тут він, згідно з поширеною у старопольській (певною мірою і в німецькій) літературі традицією, критикує галоманію, гонитву за французькою модою, нехтування вітчизняних традицій. Щоб посилити сатиричний момент, він навіть дає старій діві чудернацьке ім'я («Енорелля Пандіпіндіфона»). Звичайно, автор ВХ не завжди був точним, оскільки писав з пам'яті, не маючи перед собою навіть розгорнутих щоденникових записів. Досить сказати, що в поданому фрагменті описано події не 1670 р., як підкреслюється у ВХ, а 1671 р.

Автор ВХ дуже добре знав українську мову і збагачував українізмами свій твір. Знав він і

татарську мову, часом використовував у тексті ВХ і татарські слова. Взагалі мова автора ВХ яскрава, образна, багата на порівняння та алегорії. Твір містить чимало натяків, архаїзмів і діалектизмів, часом запозичених з інших мов. Переклад її є своєрідним розв'язуванням ребусів і шарад, тому адекватно й однозначно перекласти текст іноді дуже важко. Крім того, значна частина пам'ятки написана досить нерозбірливо, тут є чимало різних дефектів і виправлень, що теж дуже ускладнює переклад.

Текст, набраний жирним шрифтом, означає заголовок підрозділу, який писався на кожній сторінці ВХ угорі. Підкреслення деяких слів означає, що в оригіналі навпроти них на маргінесах стоїть «ліхтарик». Окремі слова, що їх не вдалося прочитати, позначаємо так: (...)*, а відсутні через пшкодження рукопису невеликі фрагменти тексту – [...].

1. Бібліотека Польської Академії наук у Кракові. – Відділ рукописів. – № 1275.
2. Мыщык Ю. А. Записки иностранцев как источник по истории Освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. / Ю. А. Мыщык. – Днепропетровск, 1985. – С. 55–60; Мищик Ю. «Під городом Корсунем...» (з історії пісні про Корсунську перемогу) / Ю. Мищик // Жовтень. – 1983. – № 7. – С. 100–102; Мищик Ю. Буремний 1648 рік (добірка неопублікованих джерел) / Ю. Мищик // Національно-визвольна війна українського народу середини XVII століття: політика, ідеологія, військово мистецтво. – К., 1998. – С. 307–311; Мищик Ю. Батозька битва очима автора «Віршованої хроніки» / Ю. Мищик // Пам'ять століть. – 2002. – № 2. – С. 37–49; Мищик Ю. Берестецька битва 1651 року очима її учасників / Ю. Мищик // Пам'ять століть. – 2001. – № 2. – С. 28–69; Поезія' 87. – К., 1987. – С. 171–184 – Вип. 1.; Мищик Ю. Із рукописної віршованої хроніки другої половини XVII ст. / Мищик Ю. // Київська старовина. – 1993. – № 3. – С. 46–56; Мищик Ю. Чуднівська та Слободищенська битви 1660 р. на сторінках «Віршованої хроніки» / Ю. Мищик // Архіви України. – 2005. – № 4. – С. 76–103; Мищик Ю. «Віршована хроніка» про завершальний етап Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. / Ю. Мищик // Історичний журнал. – 2004. – № 1–2. – С. 98–110; Мищик Ю. Пилявці, Львів, Замостя: події початку Національно-визвольної війни на сторінках «Віршованої хроніки» / Ю. Мищик // Україна в Центральній-Східній Європі. – К., 2006. – С. 509–547 – Вип. 6.; Мищик Ю. Дрожицька битва 1655 р. на сторінках Віршованої хроніки / Мищик Ю. // Journal of Ukrainian Studies. Summer–Winter 2004. – V. 29. –

№ 1–2. – С. 311–334; Мищик Ю. З «Віршованої хроніки» (до 350-ліття Жванецької битви та оборони Буші) / Ю. Мищик // Матеріали II Міжнародного наукового конгресу українських істориків. Українська історична наука на сучасному етапі розвитку. – Кам'янець-Подільський ; Київ ; Нью-Йорк ; Острог, 2005. – Т. 1. – С. 73–84; Мищик Ю. Битва під Монтвами (1666 р.) в описі польської «Віршованої хроніки» / Ю. Мищик ; Національний університет «Києво-Могилянська академія» // Магістеріум. – К., 2007. – С. 78–90. – Вип. 28 : Історичні студії; Мищик Ю. Битва на р. Бася (1660 р.) у польській Віршованій хроніці / Ю. Мищик // Пам'ятки : археографічний щорічник. – К., 2008. – № 8. – С. 74–93; Мищик Ю. Стеблівська трагедія 1664 року у висвітленні Віршованої хроніки / Ю. Мищик // Корсунський часопис. – 2007. – № 18. – С. 13–16; Мищик Ю. Віршована хроніка (1682 р.) про похід на Сіверщину короля Яна-Казимира у 1663–1664 рр. / Ю. Мищик // Сіверянський літопис. – 2007. – № 6. – С. 85–105; Мищик Ю. Фрагмент Віршованої хроніки (1682 р.) про Сіверський похід короля Яна-Казимира / Ю. Мищик // Gente Ruthenus-natione Polonus. – К., 2008. – С. 511–523; Мищик Ю. Віршована хроніка про битву під Каневом 1662 року / Ю. Мищик // Європейський вимір української полоністики. – К., 2007. – С. 64–78; Мищик Ю. Один з епізодів Руїни у висвітленні польської віршованої хроніки / Ю. Мищик // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету. – К., 2008. – С. 57–67. – Т. 18 : Історичні науки (На пошану професора В. С. Степанкова); Мищик Ю. Браїлівська битва (1666 р.) в описі «Віршованої хроніки» / Ю. Мищик // Наукові записки НАУК-МА. – К., 2008. – С. 68–82. – Т. 78 : Історичні науки.

* * *

// (арк. 161)

За зворотом tedy szczęsnym Silnickiego z-pod Mohyłowa

Sobieskiego, hetmana wielkiego, pod Kamieniec głowa Przychodzi, hetmana polneo pod Zbarażem osadził, W Tarnopolu, w Trembowli, w Miedzybożu inszych zradził,

Wtąż w Barze, Husiatynie, w Dunajowcach, Studenicy

I gdzie rozumiał, tam zostawuje z oka swego zrzenicy. A przyszedszy pod Kamieniec, stanął już pod zamkiem nowym

W kilku tysięcy, wtąż z piechotą, armatą, był takowym,

Iż zaś chciał żmurka grać z silnym, Boże nie daj, nieprzyjacielem,

Wkazawszy kurka na kościele, bądź kamienieckiej wieży.

Ale gdy Sirko sławny i Chanenko z swemi nie leży

I owszem wojują z Doruszem, kazuckim hetmanem,

Na rękę króla Michała; który bydz chciał tyrańskim panem;
 Tamże się miał Hinkuł z synem i Durak, wołoscy panowie,
 Poszedł z-pod Kamieńca Sobieski z jazdą, mając w swej głowie,
 Zostawiwszy armate i tabor przy Kamieńcu z piechotą,
 Że ścignawszy hetmana polnego i inszych z ochotą,
 Sprawli lepiej komuniem, mając tylko polne działa
 Z dragonią i na orde Dorusza natrze, by cała,
 A niezrażona była ochota Sirka i Chanenka,
 Bo onych infestowała złość z ordą Doroszenka,
 A tak spotkał się z ordą pod Braclawem, hetman koronny,
 Dał potrzebe mężnie i rozgromił, hetman tamże polny
 Z-pod Braclawia aż do samego bito ich Ładyżyna
 Wprawdzie nie zbyt ich była potęga, ale ta przyczyna
 Niemal pod czas gorąca koni tłustych zapaliła
 I tłustobrzusznym ludziom w ten raz potrosze dokuczyła,
 Ależ to święta dokuka, gdy się* nieprzyjaciela biją;
 To niedobrze, gdy owi w koło czypryny się wiją,
 Tu jak chcesz, to sobie pofolgować, goniąc, może,
 Lecz gdy teo, oweo, za łeb wiodą, tną, już tam złe,
 nieboże,
 Bo Dorusz z swym kazuctwem i konfidentnymi serdeniaty
 Przydrwiał jako na weselu ruskim wybity kniaz z swaty,
 Wzięto i żywcem niemal szczęście rzeczy iść poczęli
 I Hohul, pułkownik podniestrski, już się ku dobremu mieli
 Z swym łewieńskim kazuctwem z tej okkasy przydrwiony,
 Wszczął się odzywać, że się na łechów rękę miał z swej strony,
 A gdy luźna czeladź w ten raz w czaty w dalsz się zagnęła,
 A hetman sprętka wzdal się zwrócił ku Barowi, nie zwiedziła,
 Wypadłszy kazuctwo z Braclawia zabiegłszy czatowników,
 Niemal nabili, nabrali, skuczylili łapaczowi,
 Załedwie drugi trafił szlakiem, nie sprawując się, po bembni,
 Nie myszkuj długo, kotku, nie baw się u jamki niepotrzebnie,
 Pies to kazuk, ten strzeże ustawicznie na ciebie,
 Nie masz mu gorszego nieprzyjaciela, jako ty sam z si[ebie]. // (apk. 161 зв.)

R. 1670 zaś w Ukrainie z armatą i piechotami.

Odpocząwszy, hetman koronny, tydzień- drugi pod Barem,

Aż z ordynansu Korycki tabor ruszył tym zawarem
 Z pod Kamińca armate, prochi, municay prowadził,
 Aby złym lepiej zaszkodził tym i lepiej zawadził,
 Sporządziwszy się wszystką potęgą w Ukrainie,
 A Hohul, wiedząc, iż będzie złe jako zrazu, tak i nie,
 Gdy Rzewzski, skarbnik, infestując powodem do tego,
 A miał swe znajomości z owym z czasu dawniejszego,
 Złożył pyche z serca, zjechał do kraju Wołoskiego
 I tam się schronił czas jakis, ohulając tego-owego.

A tu za akkordem puszczone łechów do Mohylewa złego,
 Puszczone praesidium, ale z kozuctwa żadnego
 Nie zostało, wszystko to poszło do ziemi Wołoskiej,
 Drudzy w lasy mało cnotliwy przy łechach takowski,
 Gdzie też, gdy się zbliżyli hetmani, aby i Sirko sławny,
 Tamże i Chanenko Michajło z przyjaźni swej sprawnej
 Zeszl się i tam się srljniwszy hetmanowi polskiemu,
 Pod Ładyżynem; wprzód potkano Sirka z buławą od króla,

Ale ów tego nie pragnął, wprzód potkano Sirka z buławą od króla,
 Gdzie Chanenko tym klejnotem zbyt ukontentowano
 I łaskę większą, dawszy upominki, obiecowano,
 Wtąż i kozakom rzeć dobrym, odobliwie więc Sirka,
 A gdy tego zprzyjaźnienia zabawiła się chwilką,
 Gdy i na bankiecie był u hetmana wielkiego,
 Z pułkownikami, z sotnikami, starszyna każdego
 Zasiedział Sirko podłe Chanenka wyżej z swej godności.

Lisica, pułkownik, który też ważen z kazuctwem skłonności,

Gdy wyszedł po obiedzie na swą (gdy nie pijak) przechadzkę,

Siłą zaś zwrocon i proszon na te dobromylną schadzkę,

(...)* z zazdrości, że ważono Sirka pokornego,

Swą (?) przyciął mu przymówką, sam siadłszy na miejscu onego,

Nie chcąc ustąpić, rzekł, iż ważniejsza zawsze łysia szuba,

Aniż Sirkowa szerć, ostra kundysa, bądź wilcza, tak gruba,

Odpowiedział: „Prawda, że łys chytreszy, niż zwierzy domowy, który.

Ale zwykle Lisica przed Sirkem smrodsić z swej musi skury,

A tak kto czego niewdzieczen tego, ten i nie godzien tego”.

Wziął go tak dobrze za ramie, aż go popchnął z miejsca swego,

Tam do jazwiny tchorzyć lisicy, bo cię skudła Sirko,
 Wnet stargujesz a poznasz, kto będzie mężny krótką chwilką,

A tak, radę uczyniwszy, wszyscy w przyjaźnej swej zgodzie,

Bo mieli kozaków na króla rękę pięć-sześć tysięcy,
 Tamże i pan[ow]ie wołoscy, skąd było wszego więcej

[...] łechów, kozacy przy Ładyżynie się trzymali,
 [...] Dorusza kazuctwu i ordzie się zaś wiali. //

(apk. 162)

R. 1670 Kalnik infestują, lecz nie szturmują.

A hetman koronny i polny wzięli Kalnik na siebie,
 W którym mocne praezidium Dorusza było, koń nie zrzebie,

By się mógł poddać bez straty ludzi swych, wbliz łechi stali

Swym obozem i tylko inkursyami infestowali,

Zdała stanawszy, tak owym chcieli skuczyć, ducha dodać,

Ale Kalnik, nie mając ciężkości, nie chciał się, by poddać

I owszem ku łechom wypadać, jak mogąc się bronić,
Bo zbyt w dobrym miejscu między błotami, nie chciał
się skłonić.

Do któreo przypadając, orda z kozactwem w posiłek
Słowem i supplementem od Dorusza cieszone w przy-
młęk.

Co widząc, hetman, iż to idzie, coraz bez pożytku swe-
go,

Rozłożył wojsko w Ukrainie, sam zwrócił, nie kon-
cząc teo,

Tylko zlecił, aby tak infestować Kalnik więc cwicz-
nie,

Stąd i zowad rwać, mieszać, podpadać konno usta-
wicznie,

A owo widze, nie zapociwszy czoła, grzbietu swego,
Przez silne dobywanie i następ nie dość końca tego,

Już to ostatnia, kto niema na siebie wielkiej ciężkości,
Aby miał się skłonić małym wstrząśnieniem swich
ości.

Dobrze rzekł pod czas szwedów dostawania w War-
szawie

Baranowski, iż zdala patrzeć, nie zabieżyć tak kawie.
Mamy wiele takich przykładów, by jastrząb patrzył z
dęba

W terniu na kuropatwe, nie była by u łowca zęba,
Ale gdy one wzruszy, wykustra przez mus bądź moc
prawie,

Aż i jastrząbowi łacniej duść onej w swej łotniej spra-
wie.

Nie tylko żołdat, hajduk podszańcuje się i kurzy,
Ale ochotnik ciura głównią rzuci i zachmurzy

Tak długo, aż abo się musi poddać z przymusu sweo,
Albo też grobem zasiędzie i krwią obleje już z tego

Zaczyn z takowego progressu nie dał się Kalnik całe,
Bądź mu skuczono, ale jednak siedział w swoim wale

I za wał wybiegał nocą, dniem, gdzie mógł, tak się ra-
tował,

Bądź wbliz roku żołnierz nasz te zgube mu się goto-
wał,

Gdyż Dorusz, jakom namieniał, wszelako ich twierdził
rzeczą

I miał o nich osobliwa przemysłem wnocy pieczy,
A lechi, bądź i kozactwo czasami przypadali,

O co oni mniej siedząc, a strzegąc się, turbowali,
Aż potem za rok-drugi dobrowolnie go opuścili,

Zrujnowawszy fortece i ludzie rozpędzili,
Że tam ledwie kto się zawadzał wizerunkiem pustym,

Stąd i łechów szczupłe praezidium było w tej jaskini,
Gdy prętko insze rzeczy od południa stawić się wszczęli,

Bo lechi z kozactwem Sirka, Chanenka z podjazdem
mieli

Przeciw pogaństwu w różne miejsca aż pod same [...] //
[...] pola, uroczysk różnych i gdzie czortow [...] //
(apk. 162 3B.)

R. 1670 Trościaniec Dorusz chciał wziąć z lechi.

Bo już i turcy z ordami zjawili się swym napadem
I lechi nie dawali sobie z kozactwem w kasze plwać
kradem.

O jak była piękna, o jak sławna, gdy ręka rękę myła,
W ten raz to było kończyć Dorosza, wszystka* rzecz
by się skończyła,

Który już i sam za następem gotów się był skłonić,

Już za namową wszech swych konfidentów nie miał
się bronić,

Ale już traktować, bądź uchodzić w inszą jaką stronę,
Gdyby widział Puhacz na siebie następną kraczną
wrone,

Który w Czehrynie z pol dzikich wilków ordą się cie-
szył,

A rok drugi pasza silistryjski smoka przyjsściem go
śmieszył,

Za którego przybyciem Kamieniec mu obiecywał,
O diffidencyach i niezgodach łechów z królem wska-
zywał,

Jako i Wysocki, będąc posłem do tureckiego
Od króla; lepiej wyrozumiał i miał na jaw z tego

Przez wezera z pewnej racy na się rozjatrzonego
Widzisz gaurze, iż wasza gaurkasz wiara mocnego (?)

Posiłku i protecty szuka mej(?) waszyż paszowie
Oto z swej strony wzywają mnie i kłaniając się mej gło-
wie,

A tak Dorusz z serdeniat pułtoratysięczną kwotą,
A swych buntowników z kilku tysięcy zadrwioną
ochotą

Przy niepotężnej ordzie swych wilków uszyma już ki-
wał

I w desperowany termin już uchodzić ział.

Oto jeszcze raz zebrawszy się od pol dzikich pogranicza,
Od Buków, Łysianki z inszych włości buntownego łycza,

Za przybyciem ord napadł na Trościaniec mniej obronny,
Sam* osobą swą w tym kilkanaście łechów chorągwi z
tej strony

I Korol bądź Król zwany, sotnik, z kozactwem zesłany
Od Chanenka w kilkaset na praezidium przydany,

A tak, gdy umknęli z miasta w zamek dość słaby w
sprawie,

Zewsząd Dorusz nastąpił, aby dostać i zostać w sła-
wie.

Wszczęli się bronić srodze, mężnie, kozacy i żołnierze,
Bądź się onym już wszczęli padać stojące kołnierze,

A bądź też, który był wywinion leżącym zawojkiem
To wstrząsniono futra, by wilcze, by zaś łysię, złym
krojkem,

Wstrząsniono i kozakom baraniego szerszego,
Zmacano nawet kozła, parkotu we wszem śmierzzące-
go,

Aż gdy się smrod wszczął czynić kozak, łecha nie od-
stępował,

Ale był taki Korol, że więc i cepem animował,
Wywłókł z pod wozu, wskazał każdemu do obrony
droge,

Nie przebaczył i chorążemu, by duchownemu w trwoże,
Miasto spaliwszy, z cerkwi i zza cerkwi sam rozpatrował,

Aby tylko mógł przywieść do zguby przez zdradę pro-
bował,

Obiecując wielkie rzeczy tym łechom, by się poddali,
(A)ż i kozakom Chanenka, by się do niego przedali
(...) i poty was nie przestane albo was dostane
(...) poddania całe was skłonionych aż zostanie //

(apk. 163)

**R. 1670 mocnie się bronią lechi i kozacy w Trościan-
cu.**

Więcej tego było niż tydzień, tak potężnie szturmo-
wał

I w nocy, i w dzień nieprzestanną zgube im gotował,
 Że już ledwie zwiedziała głowa, jako drgali nuszki,
 Czej z polska, czej z ruska skakać, czej dzoki czyli
 drabuszki,
 Jesli czasem muzyka nie potrafi grać konia wronego
 Żołnierzowi pijanemu, bądź w bitwach głyniastego,
 Z ogonem farbowanym, lecz i żołnierz nie mógł zgad-
 nać,
 Jako już skakać i płaśać, radby się wydrwić, wykrad-
 nać,
 A co trudniejsza, że się dokopać nie mogli wody,
 Tylko okopconym śniegiem z strzech odwiezali gęby,
 brody,
 Już i teo nie stało, ani koniom, ani już sobie,
 Z którymi się przyszło wemknąć w krawej swojej pro-
 bie,
 A przecie ojczyźnie i panu wiernie dotrzymywali
 O zaprawde cni mężowie i młudz, co więc tak stawali
 Nie tylko, żeby się mieli dać uwieść nieprzyjacielowi,
 Ale kładąc trupa kazuki złej i pogan gotowi
 I sami byli w grob, gdyby ich łaska Boża nie wsparła,
 A podjazdów tak od Sirka, jako inszych nie dotarła,
 Stąd i Dorusz, obawiając się im odsiecz nie przyszła,
 Poniechawszy, umknął się w nocy, by i sam nie był
 drysla
 Świataniem obaczą, aż ci Dorusz już wdalsz za gura-
 mi
 Z kozactwem swym i pogaństwem zatarszy więc szla-
 kami,
 Bogu podziękowawszy, jedni konno, drudzy piecho-
 to,
 Co prędzej ku Sirkowi i swym brali się z ochotą,
 Ten konia, ów rządzika, juków tych, owych żałuje,
 Brata, towarzysza, sługi postrzał rane opatruje,
 Razu ciętego, ów kołacego, ów zaś zdrów, że żywy,
 Jak ciał, przyciał, strzelił, ów się zmienił, prawi jak
 był mściwy,
 Przyszli z tryumphem, bądź poniekąd nie bez swojej
 szkody,
 Osobliwie, iż koni nadtrącili oto z tej trzody,
 Nie wiele mieli zginionych ludzi, a wiele pobili
 Nieprzyjaciela i od siebie, bądź piesz stali, zrazili
 Nie trzeba i żołdatów, gdy kozacy wiernie stawają,
 Wszyscy Korolowi i kozakom dobrze słowo dawają,
 Bądź to taki się nalazł, co wziął od owego cepem,
 Oto w tym terminie ze k złemu nie przyłgnęli lepem,
 Przebaczone i dziękowano Korolowi bitnemu,
 Żaden na tego* króla nie podniósł ręki przeciw poma-
 zańcowi swemu,
 Bądź to kijem, wyjowszy z błota, na rycerstwo pasował,
 Grzbiet nie tylko swych, lecz i łechów mężnie animował,
 Jako widze, Boże daj zostawać przy królewskiej głowie,
 Że nie tak wiele, mówi, jak wiele czyni w swej rozmowie
 Zaprawde słusznie, by od wojska miał bydz korono-
 wany,
 Lecz nań nie dębowy zrzknąć ławrowy wieniec, by
 wkładany,
 Za te onego przysługę, gdy Bóg, a on miał na pieczy,
 Prowiant obmyślał, brał u chłopów, znał, co czynił, do
 rzeczy // (арк. 163 зб.)

W Trościańcu r. 1670 żołnierska transaktya wojenna.
 I ci żołnierze nabawili się w ten raz sławy

Tylko im w głowie dłusza w pamięci byli takie spra-
 wy
 Aż od miasta do miasta w Polsce wiozli ich podwody,
 Bo omale koni mieli i to chude z swej urody
 Stąd co przed tym zamąż żołnierzowi panne grzeszną
 dać chciano,
 A że od niego w młodości przy dostatkach wyrzesz (?)
 patrzano,
 Bo młodość-bujność, a bujność – durność; durność zaś
 dębem trzeba,
 Gdy okazy nie służy, a chleba nie chce jeść z nieba,
 Nie chciał (zrzkać) i o tych nie piórem, lecz zbyt malu-
 ją gwazdą,
 Gdy zwykle ich (?) mnoży się ślepowrońskich błaz-
 niów gniazdo,
 Bądź ranego dostania, młodożenienia nie żałują,
 Lecz dopirz z nieo wylazszy szpetnie, gdy się zasnu-
 rują,
 Przebirał jak w sływach, w strojach, swejach (?)
 szczęście służyło
 W zdrowiu, siłę, bystrej rące, urodzie we wszem plu-
 żyło,
 Aż gdy stracił nieprzyjaciół, zniszczył, inak się zmie-
 niło.
 Jedno przez hulki, drugie przez kulki się nadweredzi-
 ło,
 Lata starsze, zdrowie stargane, cios głowa miała gęba,
 Postrzał w ciele, niewola, franca nadweredziła zęba
 Pogotów we wszech członkach krwi złej, a flegmy na-
 mnożyła,
 Nieprzyjacielska zaś szabla wiele dobrej upuściła,
 Zwiedziawszy, że nie wydana panna, aż w ten raz myśl
 obrócił,
 By ku imprezie przyszłej stan swój odmienił wywróci-
 cił,
 A gdy przez przyjaciół znacznych nastąpił za obieca-
 ną,
 W głowie swej mając i z nieba samego sobie przyzna-
 ną,
 Ażci panna boczy od niego zwracającym się bokiem,
 Rodzicie zaś zbywają tu, owdzie w pilny odjazd kro-
 kiem,
 Mieniać, że młoda panna w stan małżeński się nie go-
 dzi.
 Zdziwił się żołnierz, a to co takiego się już rodzi,
 Przed lat kilka nie była młoda, sami mię z tym potyka-
 li,
 Drwa to rzecz można, posyła przyjaciół, by one dali.
 A gdy coraz, tym bardziej wszczął już na onych nastę-
 pować,
 Nie mogąc się już zbydź rodzice, wzięli tak repliko-
 wać,
 Z domu pospolicie gnoj wywozą ludzie, by nie śmier-
 dział,
 Zaczym i my teo pana nie chcemy, by nie przyśnie-
 dział,
 Gdy nie chce rozumieć, trudno też takiemu dupliko-
 wać,
 Niech Bóg skądinąd obmyśli, tedy wszczęli rzeczy
 stosować,
 Córka już nasza więc Enorella Pandipindiphona,
 Dworem się całe bawi, zażywa długiego ogona,

Na co żołnierz: «Ponieważ tak ogon dworski zbyt smakuje,
 Bądź by się żołnierz naforemniejszy zdobył, niech gustuje,
 Francuzkie maniery kroju matery nietrwalej,
 Wołoski skarłat, bądź w malej (...)*, niż świst okazały,
 Łedwiec nie lepszy ubogi karmazyn, niż pstra nędza bogata
 Porwa nas Bogu taką rzeczą i nuty więc do kata.
 Łyczko też było wprowadzie miałem za opończe sobie.
 Posledni rozum u łecha platniejszy, niż w pierwszej probie
 (...)*) jako chwałendysz francuzki spełnie w swym kroju
 [...] (...)*) żołnierski w pułgranat do cięcia sztychu i boju
 [...] zpod Trościanca i stąd zjechał jak sparzony.
 [...]B]oże, nie dawaj zmarłych i nas za złości w złych strony
 [...] żołnierza strapionego
 [...] // (апк. 164)
W Ukrainie r. 1671 żołnierstwo bierze się do konfederacji spżobrzmiącej.
 A tak, jakom namienił wprzód, gdy rzeczy szli ku dobru
 Stąd, zowąd, z wszech stron Dorusza lechi ku końcowi złemu
 Orde wspierając, bili z Chanenkiem i Sirkiem sławnym,
 Wtąż z pany wołoskimi zgodnym sposobem starodawnym.
 Azci żołnierzów łechów inszy duch jakiś zalatuje,
 Bierze się do związku i ku Polsce droge toruje.
 Słubowskiego za rządce obrawszy, wojska połowica
 Wprost się udaje ku Husiatynu przez Szarawke ta łewica;
 A druga zaś wojska na Miedzyboż połowica
 Na rękę króla Michała z Wyżickým ciągnie prawica.
 Oważ poszła z Słubowskim bez uszczerbku i zwrotu sweo,
 Do której się wiązał Zamojski względem Zamościa możnego,
 Bądź raczej ordinacy na siebie przypadającej,
 A to się działo z fakcy różnych, Korony szkodzącej,
 A ta, co szła z Wyżickým, miała za sobą pogonią,
 Bądź raczej już orda mijając, swą załeciała wonią,
 Iż wiele ludzi i szlachty zamiast przybycia żołnierzów,
 Gdy pan z panią do witania ubrani szli, zbyli kołnierzy
 W niewolą i z dziatkami się dostali w czas niespodziany,
 Gdy łedwie o tych żołnierzach głos doszedł mało słyszany,
 Nie jeden z przedmów (?) do witania mknął w las z swej ochoty.
 I kucharz, porzuciwszy siekacze k jedzeniu, z roboty
 Pani z pannami, co się do obiadu wyścia stroiła,
 Zaszyła się w komin, w piec, w głyniszczu, w błocie,
 zrzęką, nie zgniła.
 Ałe Wyżыcki, powziąwszy z tej że ordy języka,
 Gdy zrozumiał, iż orda bierze tu owdzie w swe łyka,
 Dał mężnie pole pod Konstantinowem Starym tej ordzie,

Na zagon trafiwszy i drugi, dobr widze polski s kordzie,
 Gdy ci Bóg pobłogosławi, bo i pod Sulżyńcami,
 Dales cię w znaki, odbiwszy jasyr temi miejscami,
 Bądź ten związek spżobrzmiący w ten raz do skutku swego
 Nie przyszedł, ałe przez te niezgody zaszkodził z huku tego.
 Bądź to niektóre praezidia w Ukrainie zostali,
 Ałe się i kozacy z Chanenkiem, hetmanem swym, mie szali,
 Widząc na Chanenka łaskawe oko Sobieskiego;
 Także Sirko odstrychnął się z namowy do moskiewskiego,
 Który z żoną swą chciał się widzieć, zatrzymano onego,
 A poniekađ od Chanenka coś uznał nieprzyjaznego,
 Łecz prawde pisząc, że widział, na co się rzeczy zaniesli,
 Gdy między królem a pany niezgody by nie przyniesli
 Czego więkšie, stąd i Hinkuł możny i Hinkułenko,
 Bądź to wpadali i do Wołoch wszczęli myślić nie lekko;
 I Durak łedwie nie durzał gorzej w Polsczce z takiej sprawy,
 Że się wszczęło zanosić, a coraz na więkšie kawy.
 Przeto bądź to związek spżobrzmienny ukoił się w sobie
 Łecz przecie inuidią serce dzwoniło w tajnej probie
 [...] ojczyźnie tak dalece, łecz orła (?) u sobie
 [...]by byđ u grobie //(апк. 164 зв.)

* * *

Апк. 161

Kasztellana czerniech[owskiego], który potym kamienieckim był.

Ksiaże Wiszniowecki i inszych panow wiele.

Апк. 161 зв.

General cudzoziemski.

Апк. 162

O czterć mile, nie przypuszczając szturm.

Przeto Kalnik się zwał od kału, to jest błotnic małych szerokich.

Podczaszy braci[awski].

Chanenkowe kozactwo i inszych ludzie.

Апк. 162 зв.

Halił pasza.

Co się działo w czas zimy.

[Doru]sz. (?)

Апк. 163 зв.

Był tam też pułk doświadczon generała podolskiego Potockiego, starosty kamien[ieckiego] między inszemi i chorągiew jego.

Tak na wojnach, jako i burku, to jest przy butlu.

Апк. 164**Ліва сторона.**

Chorążego Lubomirskiego, człeka rozsądnego.

Wojewoda terażniejszy, gdy (?) Zamość matka królewaska trzymała zaś na króla, łecz ustąpił król tego.

[J]ak Rusiecki z żoną swą i inszy.

Ziemianin i pułkownik bądź porucznik wojewodze domu Koniecpolskich.

Za Dnieprem na granicach od Pól Dzikich.

Права сторона.

Ta się włewo udała, ta się wprawo już miała.

Gdy ten związek zwracał z Ukrainy, czeladnik pocztowy żołnierski, który z młodych w wojsku (?) lat aż ku sędziwości, zachorzał, prosił o to, aby na koniu mógł wiek swój skończyć, jako na koniu zwykł wojować, tedy żadną miarą nie chcąc na wuz, ani w miejscu pewnym zostać, jechał tak długo na koniu i trzymał się, chwiejąc na onym, aż oraz spadł i ducha Bogu, wrzód disponowawszy się, umarł pod Jarmolińcami i tam przy domie Bożym z piękną pogrzebu wojskowego obserwancyą od wojska chowan. Zaprawde ten za ojczyzne i za wiarę ś. chciał żywot swójłożyć, gdyby ta wola Boża, owoż tak byдż musi zawsze nie tak, jako kto chce, lecz wola Boża.

* * *

/(арк. 161) Тоді після щасливого повернення Сильницького з-під Могилева, Авангард великого гетьмана Собеського під Кам'янець приходить; польного гетьмана Собеський залишив під Збаражем, А інших – у Тернополі, у Тереховлі, у Меджибожі, Також у Барі, Гусятині, Дунаївцях, Студениці, І де тільки вважав потрібним, там він залишив ока свого зінці. Прийшовши під Кам'янець, він став там уже під новим замком Із кількома тисячами, також із піхотою, артилерією, він був такий, Що хотів грати у піжмурки з сильним, не дай Боже, ворогом, Показавши війську півня на костелі чи то на кам'янецькій вежі. Але й славний Сірко та Ханенко не лежать зі своїми людьми, Більше того, вони воюють проти Доруша, казуцького гетьмана, На руку короля Михайла, котрий (?) хотів бути тиранським паном; Там же мав бути Хінкул із сином, і Дурак, модавські панове. Пішов з-під Кам'янця Собеський із кіннотою, маючи певний задум, Залишивши артилерію і табір з піхотою при Кам'янці, Думаючи, що коли він візьме ще польного гетьмана й інших добровольців, То краще вчинить кіннотою, маючи тільки польові гармати, А з драгунами на орду Доруша вдарить, Аби тільки не пропало бажання Сірка і Ханенка, Бо їх надихала злість з ордою Дорошенка. Ось так зустрівся з ордою під Брацлавом гетьман коронний, Він мужньо дав битву і розгромив ординців, там же відзначився й польний гетьман; Ординців били з-під Брацлава аж до самого Ладижина. Хоч і не дуже велика сила орди була, але ця причина (погоня) Немало тоді під час спеки товстих коней запалила І товстопузим людям трохи докучила;

Але ж це свята докука, коли ворога б'ють; А то недобре, коли вороги коло чуприни в'ються; Тут як хочеш, то собі у погоні можеш дати послаблення, Але коли цього й того тягнуть за шию, рубають, то там вже погано, небоже. Бо Доруш зі своїм казуцтвом і наближеними до нього серденьками Задрижав, як на руському весіллі вибитий князь зі сватами. Тоді було й чимало взято живцем у полон, щасливо почали йти справи, І подністровський полковник Гоголь уже до доброго почав схилятися Із своїм левенецьким казуцтвом, стривожений з такого ходу подій. Він почав відзиватися до лехів, що тримається їхнього боку. Коли ж лужна челядь тоді в чати далеко зайшла, А того, що гетьман швидко повернувся до Бару, не знала, Тоді вискочило їм навперейми казуцтво з Брацлава, Багатьох забили, взяли у полон, докучили тим, хто сам хотів схопити, Так що інший у безладі ледь натрапив на шлях, діставши бубни. Не мишкуй довго, котику, не бався біля нірки не потрібно, Бо пес – це казук, котрий постійно полює на тебе, Бо ти не маєш йому гіршого ворога, як ти сам. // (арк. 161 зв.) **Року 1670 в Україну з артилерією і піхотою.** Коронний гетьман відпочив тиждень-другий під Баром, Аж Корицький, діставши наказ, рушив табір таким чином: З-під Кам'янця артилерію, порох і боєприпаси провадив, Щоб злим ліпше зашкодив і ліпше завадив, Спорядившись всією потугою в Україну. Гоголь, бачачи, що буде погано як зразу, так і нині, Коли скарбник Жевуський схиляв його до цього, Бо був з ним знайомим з давнішого часу, Викинув пиху з серця, виїхав до Молдавського краю І там сховався на якийсь час, грабуючи того й сього. А тут настало перемир'я, лехів впустили до злого Могилева, Була введена залога, але з козацтва жодного Не залишилось, всі вони пішли до Молдавської землі, Інший, безчесний, – у лісі, при лехах таковський. Коли зблизилися гетьмани, аж і Сірко славний, Там же й Михайло Ханенко зі своєї приятельської, Зійшлися, там вклонилися польському гетьманові, Мило привіталися і були налаштовані на добро Під Ладижином; насамперед зустріли Сірка з булавою від короля, Але він цього не прагнув, щоб через це Ханенко не мав болю. Там Ханенка цим клейнодом було надто уконтентовано

І милість більшу, давши упоминки, обіцяно,
Також і козакам, звичайно, добрим, особливо Сірко-
кові.

А коли під час цього порозуміння була така хвилька:
На бенкеті у великого гетьмана

З полковниками, з сотниками, старшиною кожного
полку

Сидів Сірко біля Ханенка, але сидів вище, згідно зі
своїм авторитетом.

Полковник же Лисиця, котрий теж був важним з
казуцької схильності,

Коли Сірко вийшов після обіду на свою прогулянку,
бо не був пияком,

Коли його силою повернули і запросили на цю доб-
родумну сходку,

То Лисиця із заздрощів, що більше, ніж його, ша-
нували покірного Сірка,

Своєю (?) вщипнув його поговоркою, сам сівши на
його місці,

І не бажаючи поступитися місцем, сказав, що завж-
ди важливіша була лисяча шуба,

Ніж гостра шерсть Сірка, кунделя чи вовка, така
груба.

Той же відповів: «Правда, що лис є хитріший, ніж
який-небудь домашній звір,

Але, звичайно, лисиця перед Сірком мусить смер-
діти у своїй шкурі,

А якщо хто невдячним, той і не гідний пошани»;

Сірко взяв його так добре за плече, що аж попхнув
зі свого місця,

Бо лисиці треба туди, до нори, там тхорити, бо тебе
розкудлить Сірко,

Тоді зразу сторгнеш і зрозумієш, хто буде мужнім
за коротку мить.

Та вчинили раду, всі у приязні, у своїй приязній
згоді,

Бо мали козаків на руку короля п'ять-шість тисяч,
Там же були й молдавські пани, тому всіх було

більше,

[...на руку] лехів; козаки ж при Ладижині трима-
лися,

[...] казущу Доруша й орді протидіяли. (арк.
162)

**Року 1670 Кальник тривожать, але не штурму-
ють.**

Гетьмани, коронний і польний, взяли на себе Каль-
ник,

У котрому була потужна залога Дороша, кінь, а не
лоша,

А щоб Кальник піддався і лехи не втратили своїх
вояків, то вони стали поблизу

Своїм табором і лише наскоками тривожили,

Здала ставши, так обложеним хотіли допекти, від-
духопелити.

Але Кальник, не маючи труднощів, не хотів підда-
тися,

Він узагалі чинив вилазки проти лехів, як міг, боро-
нився,

Бо знаходився в дуже доброму місці між болотами,
не хотів схилитися.

До котрого підходячи, орда з козацтвом на допомогу,
Обложених втішали словом і підмогою від Доруша.

Гетьман, бачачи, до чого йде, а чим далі, то все
більш без своєї користі,

Поставив війська в Україні, а сам повернувся, не
докінчивши справи,

Тільки доручив уміло тривожити Кальник,

Рвати його звідси й звідти, змішувати, постійно
підпадати кінно.

Як бачу, не змочивши потом чола й свого хребта
Потужним штурмом і наступом, не досягнеш мети.

Це вже останнє: хто не має великих труднощів,

Не капітулює через мале потрясіння своїх костей.

Під час добування шведів у Варшаві добре сказав
Барановський: «Здалеку дивлячись, не запобіжиш

лиху».

Маємо багато таких прикладів: якби яструб дивив-
ся з дуба

На куріпку в терні, то не була б вона в ловця у дзьобі.

Але коли її розворушить, виполошить її примусом
чи силою,

Тоді яструбові легше її вхопити на льоту.

Не тільки солдат, гайдук окопується й піднімає ку-
р'яву,

А й джура доброволець головешкою кине і піддасть
диму,

Що аж обложений з примусу мусить піддатися,

Або ж знайде там свою могилу і кров'ю обіллється.

Через такий спосіб дій лехів Кальник зовсім не
дався,

Хоч йому й допікали, однак обложений сидів у
своїх валах

І за вали вибігав уночі і вдень, як міг, так і рятувався,
Хоча близько року наш жовнір йому готував поги-
бель.

Коли ж Доруш, як я вже казав, всіляко утверджував
їх справою

І мав про них особливу турботу, особливо вночі.

А лехи, хоч на них козацтво часами нападало,

Через що вони менше сиділи, а більше стереглися,
турбували.

Потім, за рік-другий, козаки добровільно покинули
Кальник,

Зруйнувавши фортецю, людей розігнали,

Тому за нього там мало хто чіплявся, стояв пустий.

Тому й лехів малий гарнізон стояв у цьому лігві.

Коли ж скоро з півдня почали виявлятися інші
справи,

Бо лехи з козацтвом Сірка, а Ханенка з роз'їздом
мали

Проти поганству в різні місця аж під самі [...]

[...] поля, урочищ різних і де чортів [...] //
(арк. 162 зв.)

Року 1670 Доруш хотів узяти в лехів Тростянець.

Уже й турки з ордами з'явилися своїм нападом,
Та лехи не давали собі з козацтвом крадькома нап-
лювати у кашу.

О як гарно, о як славно було, коли рука руку мила,
Отоді було б кінчити з Дорошем, і вся справа закін-
чилася б!

Уже й сам Дорош унаслідок наступу готовий був
схилитися,

Уже за намовою всіх своїх конфідентів він не мав
боронитися,

Але вести мирні переговори або ж тікати в якусь іншу сторону,
Коли б побачив пугач нападаючу на нього крячну ворону.

А він тішився в Чигирині ордою вовків з Дикого поля,

А рік-другий силістрійський паша веселив його приходом дракона,

А як той прийде, то обіцяв йому Кам'янець;

Указував йому на усобиці і незгоди лехів з королем,

Що і Висоцький, будучи послом до турецького султана

Від короля, краще й чітко зрозумів зі слів

Візира, розлюченого на нього з певних причин:

«Бачиш, гяуре, що ваша гяурська віра міцної

Помочі і протекції моєї (?) шукає, ваші ж паші

Зі свого боку мене кличуть, схиляються перед моєю головою».

Тим часом Доруш з півторатисячним військом серденят

І своїх з кількома тисячами бунтівників зі змалілим бажанням

При непотужній орді своїх вовків уже вухами кивав
І в розпачливому часі вже тікати мав.

Але ще раз зібравшись від Диких полів пограниччя,

Від Буків, Лисянки, з інших волостей бунтівного лика,

А як прибули орди, напав на Тростянець, що був гірше укріпленим,

Сам особисто; а в Тростянці було понад десять хоругв лехів,

І сотник Король, чи Круль, так його прозвали, посланий

Від Ханенка з кількома сотнями козаків на поміч гарнізону.

Коли ж вони у порядку відійшли з міста в досить слабкий замок,

То звідусіль ударив на них Доруш, щоб здобути замок і стати у славі.

Почали відчайдушно мужньо боронитися козаки й жовніри,

Хоч уже почали в них падати стоячі коміри,

Також і ті, що були обвиті лежачим шарфом (?)

Струснули хутра, чи вовчі, чи лисячі, поганим кроєм,

Струснули й козакам баранячого ширшого,

Помацали навіть козла, в усьому смердячого,

Аж коли козак почав смердіти, леха не покидав;

Але ж був і такий Король, що й цепом своїх надихав,
Витягнув їх з-під воза, кожному показав шлях до оборони,

Не пробачив у тривозі і хорунжому, хоч би й духовній особі.

[Доруш] спаливши місто, з церкви і з-за церкви сам роздивлявся,

Щоб довести до згуби через зраду пробував,

Обіцяючи великі речі цим лехам, аби тільки піддатися,

[А] козакам Ханенка, аби до нього передалися

[...] і доти не перестану вас штурмувати, доки не здобуду

[...] доки не приведу вас до піддання собі // **(арк. 163)**

Року 1670 лехи і козаки потужно бороняться у Тростянці.

Понад тиждень було цього, так потужно він штурмував,

Уночі і вдень безперервно погибель їм готував,

Що вже ледь знала голова, як дрижали ніжки,

Чи по-польськи, чи по-руську скакати, чи джока, чи дрібушки.

Якщо часом музика не зможе грати коня вороного

П'яному жовніру, хоч у битвах глинястого

З фарбованим хвостом, але й жовнір не міг зрозуміти,

Як уже скакати й танцювати, радий був би викрутитися, викрастися.

Найгірше, що не могли докопатися до води,

І тільки закопченим снігом зі стріх зволожували губи й підборіддя,

Та вже й цього не стало ні коням, ні собі,

Ось із ким довелося вислизати у кривавому випробуванні,

А все ж вони залишилися вірними вітчизні й пану.

О, дійсно чесні мужі і молодь, які так ставали,

Вони не тільки не дали себе спокусити ворогові,

Але, кладучи трупом злу казуку й поган, були готові

Й самі полягти, якби їх не підтримала милість Божа
Та не підійшли роз'їзди як від Сірка, так і від інших.

Тому й Доруш, боячися, щоб їм допомога не прийшла,

Покинувши цю справу, втік уночі, щоб сам не був дришля.

На світанку побачили, що Доруш уже аж удалині за горами

Зі своїм казуцтвом і поганством на шляхах.

То, подякувавши Богу, одні кінно, другі пішо

Якнайшвидше кинулися до Сірка і своїх;

Цей коня, той вуздечки, в'юків цих і тих жалує,

Брата, товариша, слуги, рану від кулі чи від шаблі доглядає,

Від удару рубаного, той колотого, а цей же здоровий, що живий,

Як рубав, дорубав, вистрелив, а цей змінився, розповідає, який був мстивий.

Прийшли з тріумфом, хоч і не без своєї шкоди,

Особливо в тому, що коней втратили через такий корм,

Небагато мали людських втрат, зате багато побили

Ворогів і їх від себе, хоч пішо стали, відбили,

Не треба й іноземних солдатів, коли козаки вірно стають.

Всі Королеві і козакам добре слово дають,

Хоч такі були, котрі дістали від нього цепом

Своєчасно, щоб до злого не приліпилися лепом.

Було прощено й подякувано мужньому Королеві,

Бо жоден на короля не підніс руки проти помазанцеві своєму,

Хоч Король києм, витягнувши з багна, у рицарі посвятив

По хребту, і не тільки своїх, а й лехів мужньо надихав.

Як бачу, дай Боже залишатися при королівській голіві,
Що не так багато каже, як багато робить у своїй розмові
Справді слушно, щоб він від війська мав би бути коронований,
А на нього не дубовий, а лавровий вінець покласти б
За ці його прислуги, коли Бог та він виніс це на плечах (?),
Провіант обдумав, брав у селян, знав, що чинив, до речі // (арк. 163 зв.)

У Тростянці у 1670 році жовнірська воєнна змова.

І ці жовніри здобули тоді славу,
Тільки їм у голові довше в пам'яті були такі справи,
Аж від міста до міста у Польщі везли їх підводи,
Бо вони мало коней мали і то худих зі своєї породи.
Раніше за одного жовніра хотіли віддати заміж грішну панну,
А що від нього в молодості при достатках (...) * дивились,
Бо молодість – буйність, а буйність – дурість;
дурість же дубом вибивати треба,
Коли оказії не служить, а хліба не хоче їсти з неба,
Не хотів і про цих (?) не пером, але надто малюють гуашню,
Коли, звичайно, з них (?) множитьс'я блазнів гніздо,
Раннього видостання, молодого одруження не жалують,
Але як тільки з нього вилізуть, стають потворними, коли зашнуруються.
Перебирав, як сливи, строї, кравців (?), щастя йому служило
У здоров'ї, силі, бистрій думці, красі, у всьому сприяло.
Та коли це втратив і знищив, то здоров'я змінилося.
Одне через гульки, друге через кульки зіпсувалося.
Старші літа, підупале здоров'я, шрам на голові й на морді,
Вогнепальна рана в тілі, неволя, хвороба (?) пошкодила зуба,
Поготів у всіх членах поганої крові та флегми намножила,
А шабля ворожа багато доброї крові випустила.
Довідавшись, що панна ще не видана, тоді надумався,
Щоби майбутньою імпрезою перемінити свій стан,
Але коли через значних приятелів прийшов за обіцяною,
З свого густу і з самого неба собі признаною,
Так тут панна уникає його, повертається боком,
А батьки збувають його так і с'як, підводять до швидкого від'їзду,
Кажучи, що панна ще молода й не годиться до подружнього життя.
Здивувався жовнір: «Що ж таке діється?
Кілька років тому не була молода, самі ж мене з цим зустрічали».
Це насмішка, можна сказати, посилає приятелів, щоб її віддали.
Та коли все більше почав на них наступати,
Батьки ж, не можучи його позбутися, стали так відповідати:

«Люди зазвичай вивозять гній з дому, щоб він не смердів,
Тому й ми цього пана не хочемо, щоб не смердів (?).
Якщо ж він не хоче цього зрозуміти, важко такому щось відповісти,
Хай Бог якось дасть, тоді почне справа рухатися;
Уже ж наша дочка Енорелля Пандіпіндіфона
Цілком займається двором, носить довгий хвіст (шлейф)».
На це жовнір: «Раз їй двірський хвіст аж надто смакує,
То хоч би й найкращий жовнір здобувся, хай густує
У французькій манері, крою матерії нетривалої,
Італійський пурпур, хоч у малій (...) *, кращий, ніж імпозантний вітрогон,
Чи не кращим є убогий кармазин, ніж барвіста мішура багата,
Відірве нас від Бога такою річчю і просто до ката.
Личко ж я справді мав собі за опончу,
Останній розум у лека дорожчий, ніж перший,
(...) * як французький фалендиш злиняє у своєму крою
[...] (...) * жовнірське сукно (??) до рубки, удару штиком і бою,
[...] з-під Тростянця і звідти з'їхав, як опечений.
[...] Боже, не дай померлих і нас за злі справи у сторони злих
[...] і засмученого жовніра
[...] // (арк. 164)

В Україні 1671 року жовнірство береться до підозвеневої конфедерації.

Як я вище сказав, коли справи йшли до доброго,
То звідси й звідти, з усіх боків лехи били Доруша до поганого кінця,
Орді помагаючи, били з Ханенком і Сірком славним,
Також і з молдавськими панами спільним способом стародавнім.
Аж тут лехів жовнірів охопив якийсь інший дух,
Береться до конфедерації і до Польщі шлях торує.
Слюбовського вождем обравши, половина війська йде просто до Гусятина через Шаравку ця лівиця;
А друга частина війська – на Меджибіж половина,
На руку короля Михайла з Вижицьким йде правиця.
Та пішла з Слюбовським без втрат і звороту свого,
До котрої приєднався Замойський через Замостя багате
Чи швидше заради ординації, яка йому припадала,
А то діялося з факції різних людей, яка Короні шкодила.
Та ж, яка йшла з Вижицьким, мала за собою погоню,
Чи швидше вже орда, минаючи, своїм залетіла смородом.
Бо багато людей і шляхти зустріли орду замість жовнірів;
Коли пан з пані вбрані йшли до привітання, їм збили коміри,
У неволю з дітками вони несподівано потрапили.
Коли ледь про цих жовнірів дійшла малочутна чутка,

То не один з промовців (?) до привітання микнувся
у ліс по своїй волі,
Також і кухар, покинувши сікачі до обіду, з роботи.
Пані з паннами, що готувалася до виходу на обід,
Залізла в комин, у піч, у глинище, в болоті трохи не
згнила.

Але Вижицький, взявши з цієї орди язика,
Зрозумівши, що орда бере тут і там людей у свої лика,
Дав мужньо битву під Костянтиновим Старим цій
орді,

На загін натрапивши і на другий, добрий бачу з ме-
чем він Польщі,
Коли тебе Бог поблагословить, бо і під Сульжинцями
Дався взнаки, відбивши ясир у цих місцях.

Хоч ця міждозвєнчя конфедерація цього разу до
свого оформлення
Не дійшла, але через ці незгоди зашкодила своїм
гуком.

Тим не менш, деякі залоги залишилися в Україні,
Та й козаки з Ханенком, своїм гетьманом, робили
свої справи,

Бачачи, що Собеський милостиво респектує Ха-
ненка;

Також Сірко відсахнувся з умовлянь схилитися до
московського,

Коли ж хотів побачитися зі своєю дружиною, то
його було затримано,

А певною мірою від Ханенка він зазнав щось не-
приятного собі,

Але, правду пишучи, бачив, що робиться,
Щоб незгоди між королем та панами не принесли
Чого більшого, тому й могутній Хінкул і Хінкуленко,
Хоч нападали і на Молдавію, почали нелегкодумно
мислити;

І Дурак ледве не дурів гірше в Польщі з такої справи,
Що почало заноситися все більше на гірші справи.
Хоч ця мідно дзвєнчя конфедерація вгамувалася,
Однак ненавистю серце дзвонило у таємній пробі
[...] вітчизні так далеко, але орла в собі
[...] щоб бути у гробі» // (арк. 164 зв.)

* * *

Арк. 161

Чернігівського каштеляна, котрий потім був
кам'янецьким.

Князь Вишневецький і багато інших панів.

Арк. 161 зв.

Іноземний генерал.

Арк. 162

О чверть милі, не йдучи на штурм.

Однак Кальник звався від калу, тобто малих широ-
ких боліт.

Брацлавський підчаший.

Ханенкове козацтво і інших вояки.

Арк. 162 зв.

Галіл-паша.

Що діялося під час зими.

[Дору]ш.

Арк. 163 зв.

Був там також досвідчений полк подільського гене-
рала Потоцького, кам'янецького старости, між ін-
шими і його хоругв.

Так на війнах, як і в бурку, тобто при бутлю.

Арк. 164

Ліва сторона.

Хорунжого Любомирського, людини розсудливої.
Нинішній воевода, коли (?) Замостя мати короля
тримала на короля, однак король поступився цим.
Як Русецький зі своєю дружиною й інші.

Зем'янин і полковник чи поручник воеводі дому
Конецпольських.

За Дніпром на кордоні від Дикого поля.

Права сторона.

Ця вліво рушилася, а ця вже вправо мала йти.

Коли ця конфедерація поверталася з України, пош-
товий жовнірський челядник, котрий з молодих літ
служив у війську аж до старості, захворів, просив
про те, щоб скінчити вік свій на коні, бо як звик
воювати на коні, то ніяк не хотів сідати на віз, ані
залишитися в певному місці, то так довго і тримав-
ся на коні, хитаючись на ньому, поки не впав і не
віддав Богу духа, встигнувши розпорядитися, по-
мер під Ярмолинцями і там при домі Божому з гар-
ною обсервацією від війська військового похован-
ня був похований. Справді, цей за вітчизну і за свя-
ту віру хотів пожертвувати своїм життям, якби на
це була воля Божа, отже, завжди мусить бути не
так, як хто хоче, а яка воля Божа».

Коментарі

Арк. 161

«Сильницького». Йдеться про полковника
Габрієля Сильницького, який був чернігівським
каштеляном у 1670–1676 рр., а потім
кам'янецьким каштеляном (1676–1680).

«Польного гетьмана». Мається на увазі
Дмитрій Єжи Корибут Вишневецький, який
обіймав цю посаду в 1668–1676 рр. Про те, що
коронне військо було тоді поділено на дві части-
ни, свідчать й інші польські джерела (Див.: *До-
рошенко Д.* Гетьман Петро Дорошенко. – Нью-
Йорк, 1985. – С. 356).

«Короля Михайла». Йдеться про Михайла
Вишневецького, короля Речі Посполитої в
1669–1673 рр.

«Пішов з-під Кам'янця Собеський». Ян Со-
беський, тодішній гетьман великий коронний,
прибув до Кам'янця-Подільського 30 липня 1671
р. Увечері 17 серпня було отримано вісті з Бару
про те, що незабаром підійде орда, тому він ви-
рушив з Кам'янця-Подільського до Бару 20 сер-
пня 1671 р., наказавши Дмитрові Вишневецько-
му об'єднуватися з ним.

«Зустрівся з ордою під Брацлавом». Ян Со-
беський підійшов зі своїм військом до Брацлава
26 серпня. У місті укріпився Григорій Дорошен-
ко зі своїми козаками, а під містом отаборилася
орда. Того самого дня почалися бої і Собеському
вдалося відрізати ординців від Брацлава і завда-
ти їм тяжкої поразки.

«До самого бито їх Ладжижина». Погоня за ор-
динцями тривала до Бершаді, який відділяє від
Ладжижина кілька десят кілометрів.

«Як на весіллі руському вибитий князь з сватами». Тут у значенні «дістати гарбуза».

«Гоголь». Після перемоги під Брацлавом на польський бік перейшли Батіг, Четвертинівка, Немирів, Ладижин, Красне, Шаргород, Браїлів, пізніше капітулювали й інші міста, а у вересні 1671 р. – все Побужжя.

«Гетьман швидко повернувся до Бару». Собеський справді повернувся до Бару вже 31 серпня.

Арк. 161 зв.

«Корицький». Ідеться, очевидно, про генерал-майора коронного війська.

«Жевуський». Міхал Флоріан Жевуський (помер у 1687), львівський скарбник (1661–1668), писар земський львівський (1669–1676), холмський староста (1676–1687), надвірний підскарбій (1684–1687). Автор ВХ припускається неточності, оскільки під час описуваних подій 1671 р. Жевуський уже не був львівським скарбником.

«Виїхав до Молдавського краю». Ця звістка, як і наступна про захоплення поляками Могилева-Подільського, має певні аналогії в тогочасних джерелах (Див.: *Дорошенко Д.* Гетьман Петро Дорошенко. – Нью-Йорк, 1985. – С. 368).

«Зблизилися гетьмани». Тут неточність. Ця зустріч відбулась у Брацлаві, який уже здався Ханенкові, 8 жовтня. Можна конкретизувати й деякі імена козацької старшини (полковники Зеленський та Іскрицький).

«Ханенка цим клейнодом надто уконтентовано». Гетьманські клейноди привезли для Ханенка дещо пізніше, 20 жовтня.

«На бенкеті». В ніч на 9 жовтня таки відбувся пишний бенкет, який супроводився салютом із гармат.

«Сірко... не був пияком». Цю рису характеру Сірка автор ВХ підкреслює і в інших місцях свого твору.

«Мали козаків на руку короля п'ять-шість тисяч». Це досить точна цифра. Д. Дорошенко називає 6 тисяч.

Арк. 162

«Взяли на себе Кальник». Рішення про спільний похід на Кальник ухвалено на раді у Брацлаві 9 жовтня 1671 р., а похід Собеського почався 13 жовтня.

«Була потужна залога Дороша». Кальник був тоді полковим містом, у ньому розташувався гарнізон під командуванням кальницького наказного полковника Олександра Урбановича.

«Леги стали поблизу». Дійсно, польське військо отаборилось під Кальником. Собеський не хотів штурмувати Кальник з огляду на свої слабкі сили, волів розпочати переговори. Вони були безрезультатними, тому 17 чи 18 жовтня поляки стали обстрілювати місто з гармат, а потім вирішили змусити гарнізон капітулювати через голод.

«Проти лехів чинити вилазки». Було дві вилазки з міста на початку його облоги.

«Словом і підмогою від Доруша їх утішали». Так, 18 жовтня 1671 р. поляки схопили козака, який віз до Кальника листа від гетьмана П. Дорошенка, у якому він обіцяв швидко надати допомогу. Справді, 20 жовтня 1671 р. у Кальник увійшов великий загін полковника Я. Петрановського, але союзні їм татари знову зазнали поразки. 22 жовтня до Кальника прорвався ще один допоміжний загін.

«Гетьман... сам повернувся». Через брак сил і морози 30 жовтня Собеський мусив відступити до Брацлава, а 1 листопада у Брацлаві відбулося генеральне коло, на якому було ухвалено дислокацію коронного війська на зимових квартирах. Оригінальними тут є рекомендації Собеського щодо дій проти Кальника.

«Барановський». У «ліхтарику» уточнюється, що він був брацлавським підчашим. Очевидно, йдеться про польського полковника Яна Барановського, який воював під прапорами князя Яреми Вишневецького у 1648 р., та під час згаданих нижче боїв під Варшавою 28–30 липня 1656 р. не належав принаймні до вищих офіцерів польсько-литовської армії (Див.: *Czamańska I.* Wiśniowecy. – Poznań, 2007. – С. 184, 189; *Nagielski M.* Warszawa 1656. – Warszawa, 1990). Менш імовірно, що це був Юзеф Барановський герба «Гжимала» – летичівський підчаший (1697).

Арк. 162 зв.

«Паша його веселив приходом дракона». Йдеться про обіцянки турків розпочати війну проти Речі Посполитої, що й сталося влітку 1672 р.

«Висоцький». Францішек Висоцький, чашник сохачевський, був секретарем посольства Речі Посполитої до Туреччини у 1666 р. Посольство очолював І. Радзейовський, але він помер під час подорожі, тому переговори завершував Ф. Висоцький, який домігся лише підтвердження умов попереднього порозуміння з султаном (*Wójcik Z.* Jan Sobieski. – Warszawa, 1983. – С. 127). Свідчення про переговори Висоцького є оригінальними.

«Łusza». Очевидно, це варіант написання слова «Łuk». У старопольській мові цим словом принизливо називали міщан.

«Напав на Тростянець». Дорошенко розпочав контрнаступ щойно похолодало і він одержав допомогу від татар. 4 грудня (24 листопада) 1671 р. він вирушив під Ладижин, але потім повернувся до Тростянця разом з 12-тисячним військом, в т. ч. 2-тисячною ордою. 24 грудня стали штурмувати місто, а наступного дня його було взято. Лише невелика частина польського війська і, як бачимо, з групою ханенківців сховалася в

замку, яким і вдалося вистояти. Дорошенко ж 30 грудня зняв облогу.

Арк. 163

«Джока». Джок – молдавський народний танець.

«Дрібушки». Український танець, про який згадується у фольклорних записах.

«Коня вороного». Йдеться про якусь народну пісню.

Арк. 163 зв.

«Квакшиних». Квакша – болотяний птах.

«Gwazda». Це слово мало б перекладатись як «зірка», але, судячи з контексту, йдеться про «гуаш» (guasz).

«Останній розум у леха дорожчий, ніж перший». Це натяк на відому приказку «По шкоді лях мудрий».

«Потоцького». Мовиться про Миколая Потоцького, черкаського старосту (1658), кам'янецького старосту (1674–1676).

Арк. 164

«Конфедерації». Наприкінці 1671 р. частина польського війська збунтувалася: вояки, невдоволені невиплатою їм жолду, заснували конфедерацію і покинули свої зимові квартири на Поділлі й Волині. Оскільки на той час був конфлікт між королем Михайлом і великим гетьманом коронним Яном Собеським, король підтримав збунтованих проти Собеського жовнірів, якими командував київський хорунжий Станіслав Вижицький. Саме на нього восени 1671 р. коронний гетьман польний Д. Вишневецький поклав обов'язки регіментаря. Король виплатив цій частині війська заборгованість, а більша частина лишилася голодною і без грошей. Вижицький напередодні турецького нашествия 1672 р. поки-

нув визначені йому Собеським позиції на Волині. Потім Собеський замінив його Лужецьким (*Wójcik Z. Jan Sobieski*. – С. 184–185; *Дорошенко Д. Гетьман...* – С. 391).

«Замойський через Замостя». Йдеться про князя Марціна Замойського, тодішнього львівського підстоля (1658–1677), який не дістав свого родинного гнізда (Замостя) через конфлікт зі своєю сестрою, матір'ю короля – Гризельдою Вишневецькою (уродж. Замойською) (*Wójcik Z. Jan Sobieski*. – С. 164). М. Замойський навіть спробував зірвати сейм 1669 р.

«Факції». Факцією зазвичай називали політичне угруповання шляхти. Тут натякається на угруповання Яна Собеського.

«Битву під Костянтиновим Старим». Дійсно, один татарський загін було розбито під цим місцем (загинуло 8 мурз!), однак відомості, згідно з якими в цьому була заслуга Вижицького, є оригінальними.

«Його було затримано». Сірка було арештовано під Новими Санжарами 29 квітня 1672 р. і заслано в Сибір. Його начебто запросив до Курська (насправді у пастку) князь Г. Ромодановський. ВХ подає версію польських джерел про намір Сірка побачитися зі своєю дружиною Софією.

«Щось неприязного собі». Дані про погіршення стосунків між Ханенком і Сірком знаходимо й в інших джерелах (*Дорошенко Д. Гетьман...* – С. 379).

«Галіл-пашею». Галіл-паша – один з турецьких воєначальників, який після падіння Кам'янця-Подільського став його комендантом.

Переклав українською о. Юрій Мицик.

Fr. Iu. Mytsyk

THE 1671 MILITARY ACTIVITIES ON PODILLIA IN THE “POETICAL CHRONICLE”